

POVZETEK

Sla po spoznanju je eno temeljnih gibal vseh človeških prizadevanj za boljše razumevanje realnosti. Toda človeku kljub njegovim velikim spoznavnim aspiracijam ne uspe doseči objektivnih rezultatov. Meje njegovega spoznanja so začrtane z izhodiščno perspektivo, ki jo določajo pretežno emocionalni dejavniki, in omogoča le delen vpogled v proučevane pojave. Temeljno razumevanje je mogoče doseči le z integracijo spoznanj več teoretičnih sistemov, ki obstajajo sočasno in bi jih metafizično lahko pojmovali kot trodimenzionalne projekcije integralnega, štiridimenzionalnega sistema.

Ideja četrte dimenzije odpira nove možnosti za miselno raziskovanje in omogoča konceptualno približevanje nezavednemu delu duševnosti, ki se razteza preko meja trodimenzionalnega prostora zavesti in ga ni mogoče doumeti z običajnimi sredstvi spoznavanja.

ABSTRACT

THE DELUSIONS OF SCIENCE AND THE ILLUSIONS OF THE MARIONETTES

The lust for knowledge is one of the basic motives for all human endeavours to achieve a better understanding of reality. Still, inspite of his great cognitive aspirations, man is unable to attain any objective results. The limits of his cognition are set by the initial perspicitive, which is largely determined by emotional factors and provides only a partial insight into the studied phenomena. A thorough comprehension can be obtained only by integrating the knowledge of several co-existent theoretical systems, that could metaphorically be regarded as three-dimensional projections of the integral, four-dimensional one.

The idea of the fourth dimension opens new possibilities for mental exploration and enables a conceptual approximation to the unconscious part of the psyche, which stretches beyond the limits of the three-dimensional space of consciousness and cannot be grasped by ordinary means of cognition.

Sla po spoznavanju determinira vse oblike človekovega psihičnega in fizičnega delovanja. V umetnosti, mitologiji in religiji vseh kultur se pojavlja ideja o skritem, starodavnem spoznanju onkraj meja človeškega duha. Stremljenje k njegovi osvojitvi naj bi bilo eno temeljnih določil človeškosti, vendar je pri tem popolnoma nemogoča celo vsaka okvirna opredelitev tega kozmičnega spoznanja, ki si ga človek tako silno želi doseči. Hlepenje po nedosegljivem se namreč vrašča v samo srž človekovega bitja in v trenutku dosegljivosti bi le-to izgubilo svojo čarobno moč. Zato subjekt svoje želje ni sposoben

opredeliti in izraziti, saj je poimenovanje mogoče izenačiti s simboličnim posedovanjem in se v formulaciji željenega skrivata njegova demistifikacija in desakralizacija.

Človek umešča Nespoznavno za neprosojno zaveso, ob katero zadevajo njegove ohlapne predpostavke. Njegove spoznavne zmogljivosti so namreč omejene z njegovimi petimi čuti in njegovo sposobnostjo sklepanja in primerjanja. S tekočo hevristično¹ mislijo lahko zajame le omejeno število podatkov, ki jih pretresa in poskuša iz njih izpeljati nova spoznanja. Tudi fiksacija hevrističnih dosežkov v epistemični strukturi ne zadošča za zadovoljevanje subjektivnih spoznavnih želja. Zato je le-ta v teku filogeneze izoblikoval različne spoznavne sisteme, med katerimi so najpomembnejši religija, filozofija, znanost in umetnost.

Temeljni element religioznega spoznavnega sistema je razodetje, ki naj bi omogočalo neposredno izkustvo neznanega. Toda institucionalizirani religiozni sistemi se izgubljajo v dogmah in ceremonijah ter v pretiranem poenostavljanju in racionalizaciji. Z ukinitvijo mističnega in ezoteričnega na račun popularizacije religije pa je izničena tudi možnost za doseganje doživljajskih kvalitete, ki bi lahko imele kakršnokoli spoznavno vrednost.

Filozofija temelji na fleksibilnosti misli, na spekulaciji in logiki. V svoji izpopolnjeni obliki bi morala vključevati tudi vse druge spoznavne sisteme, vendar se celo znotraj nje same različni filozofski sistemi zapirajo vsak v svoj konceptualni in terminološki krog in se izčrpavajo znotraj njega.

Znanost, ki temelji na opazovanju in eksperimentu, ne priznava nikakršnih tabujev in omejitev. Toda z odločnim zavračanjem vsega empirično nepreverljivega vzpostavlja znanost lastne tabuje, zavaja s pragmatično vrednostjo svojih dosežkov in s svojo notranjo koherentnostjo. Le-ta namreč odpove tisti hip, ko se mora znanost soočiti z novimi teoretičnimi hipotezami od zunaj.

Umetnost omogoča s svojo mnogopomenskostjo in nedorečenostjo posebno, celovitejšo obliko spoznanja s čustvenim vživljanjem, ki sega preko zakonitosti diskurzivne misli. Za vidnim in otipljivim omogoča slutenje neznanega, ki nastaja v stapljanju imaginacije in spomina sanjalca plamena, kot imenuje pesnika Gaston Bachelard². Vendar plamen sveče ne zadošča za jasno osvetlitev mračnih kotov, zato je tudi umetniško spoznanje nezadostno in zabrisano.

***

---

1 Pri delitvi kognitivnega aparata na epistemično in hevristično strukturo se opiramo na Dörnerjeva spoznanja, ki izhajajo iz njegove analize miselnih procesov pri reševanju problemov /D. Dörner: Problemlösen als Informationsverarbeitung. Stuttgart, Kohlhammer, 1976/. Omenjeni strukturi bi lahko označili kot strukturo znanja in strukturo iskanja, oz. kot strukturo znanega in strukturo neznanega, ki se v miselnem procesu smiselno dopolnjujeta.

Po Dörnerju sta obe strukturi spominski, vendar je mogoče s spominom izenačiti zgolj epistemično strukturo. Hevristično je namreč treba razumeti kot "način delovanja" miselnega aparata - kot proces, ki na podlagi vhodnih podatkov, shranjenih v epistemični strukturi, ustvarja nova spoznanja. Ta pa seveda zopet bogatijo zakladnico epistemične strukture.

2 G. Bachelard: Plamen voštanice. Zagreb, AC, 1990, str. 22-23.

"Najteže je vedeti, kaj vemo in česa ne vemo," ugotavlja P.D. Ouspensky³ in tako načenna temeljno spoznavnoteoretsko vprašanje, tj. vprašanja izhodišča. Kadar želimo kaj spoznati, moramo najprej določiti, kaj bomo sprejeli kot dejstvo in za kaj bomo zahtevali opredelitev in dokaz. V idealni izhodiščni situaciji bi zahtevali opredelitev in dokaz za vse in ne bi kot dejstvo sprejeli ničesar. Ker pa je takšne pogoje spoznavanja nemogoče ustvariti, je vedno treba predpostaviti neko temeljno védenje, saj bi bili v nasprotnem primeru prisiljeni v stalno opredeljevanje neznanega z drugim neznanim.

Temelj, ali izhodišče - aksiom, na katerih temeljijo vse naše konstrukcije in ki določajo smeri, cilje in strategije raziskovanja - a priori izloča vse druge perspektive in omejuje subjektive spoznavne zmogljivosti le na določeno število dimenzij n-dimenzionalnega gnoseološkega prostora. Izhodiščna perspektiva omogoča zgolj doumetje ene številnih plati proučevanega fenomena, ali pa je celo popolnoma napačna. Zato je potrebno včasih temeljito pretresti tudi temeljne pojme in predpostavke ter zahtevati njihovo opredelitev in dokaz zanje. Takšni pretresi imajo pogosto naravnost usodne posledice. Spoznanje o nekonsistentnosti v izhodišču samem pripelje najpogosteje do rušenja celovitih spoznavnih sistemov - korenitih preobratov, ki jih je v zgodovini znanosti mogoče najti kar precej. Običajno se pojavijo, ko se sistem izčrpa znotraj samega sebe in ga pripeljejo vsi poskusi njegovega nadaljnjega razčlenjevanja, izpeljevanja in aplikacije do krožne samoreprodukcije ali do protislovnih sklepov. Ker pa je razkrivanje neadekvatnosti ustaljenega spoznavnega sistema postopno, včasih pa tudi nejasno in nezadostno, se sistem navadno ne zruši nenadno. Običajno na kritični točki njegove izpeljave še alternativni sistem, celo več alternativnih sistemov, in v njihovem dialektičnem trenju se oblikujejo nova izhodišča, ki omogočajo razvoj novega spoznavnega sistema. Ta se lahko razvija, vse dotlej, dokler ostane dovolj odprt, da lahko sprejema rasa nova, dvoumna in protislovnna spoznanja. Popolna dodelanost, prosojnost in zaprtost sistema v odnosu do njegovega okolja namreč hkrati pomeni tudi začetek njegovega konca.

Izbiro izhodišča - točke, ki določa smer subjektivega gibanja po spoznavnem prostoru, in predpostavk, ki mu bodo pomagale pri orientaciji - določijo pretežno emocionalni dejavniki. Emocije so namreč temeljna sestavina spoznavnega procesa in njihova vloga je neprecenljiva prav na področju ocenjevanja in vrednotenja, kjer diskurzivna misel odpove. Abstrahiranje logično-analitičnega mišljenja iz njegovega emocionalnega konteksta bi bilo zato umetno in skrajno neutemeljeno, saj se obe psihični dejavnosti v kogniciji smiselno dopolnjujeta.

Individualna specifičnost kognitivnih procesov in razlike v vrednostnih orientacijah spoznavajočih subjektov onemogočajo objektivnost spoznanj tudi v znanstvenem raziskovanju. Spoznavajoči subjekt namreč že s svojo prisotnostjo v eksperimentalni situaciji spremeni pogoje, v katerih se ta odvija. Ta problem je pereč celo v fiziki - najtrši in najobjektivnejši znanosti - ponazorimo pa ga lahko z znanim paradoksom: "Kdo je ubil Schrödingerjevo mačko?"⁴ V hipotetični situaciji je mačka zaprta v škatli, in to skupaj s steklenico strupa in kladivom, ki je naravnano tako, da lahko steklenico razbije. Kladivo sproži števec, ki registrira naključne dogodke. Poskus traja tako dolgo, dokler nista

3 P.D. Ouspensky: *Tertium Organum. The Third Canon of Thought. A Key to the Enigmas of the World.* London, Arkana, 1990, str. 1.

4 Omenjeni paradoks je povzet po H.J. Morowitz: *Ponovno odkrivanje duha.* V: D.R. Hofstadter, D.C. Dennett: *Oko duha. Fantazije in refleksije o jazu in duši.* Ljubljana, MK, 1990, str. 47.

možnost, da se bo kladivo sprožilo, in možnost, da bo ostalo v prvotnem položaju, izenačeni. Matematično lahko sistem predstavimo kot vsoto funkcije mrtve mačke in funkcije žive mačke, pri čemer ima vsaka izmed njiju enako verjetnost. Vse do opazovalčevega posega v situacijo je stanje sistema nedoločeno in lahko bi celo rekli, da je sistem v superpoziciji vseh teoretično možnih (v našem primeru seveda zgolj dveh) stanj. Šele subjektova meritev določi dogodek in šele njegova zavest postavi sistem v konkretno stanje, zato jo je potrebno obravnavati kot konstitutivni del znanstvenega spoznanja.

Mnogim fizikom se je zdelo ločevanje med sistemi, ki vključujejo opazovalca, in sistemi brez opazovalca umetno. V želji po ohranitvi kontinuitete in determinizma se je v kvantni mehaniki pojavilo pojmovanje, znano pod imenom "interpretacija mnogih svetov", ki ga je leta 1957 predlagal Hugh Everett III.⁵ Po tej teoriji ne more noben sistem preskočiti v katerokoli značilno stanje, ampak se superpozicija gladko razvija v nekakšno kombinatorično drevo in njegove veje ponazarjajo sočasen obstoj vseh možnih stanj. Seveda se je, zlasti kadar je obravnavani sistem človek, treba vprašati, na kateri poziciji je pravi, konkretni, otipljivi človek (če sploh lahko trdimo, da kaj takšnega obstaja). Le-ta naj bi se po Everettovi teoriji na vsaki točki kvantnomehanske veje svojega življenja razcepil v dve osebi, ali celo v več oseb in potoval po vzporednih vejah "univerzalne valovne funkcije".

Everettovo pojmovanje in abstracto je s spoznavnoteoretskega vidika precej privlačno, saj implicira možnost širjenja človekovega spoznavnega prostora iz območja t.i. realnega tudi v vse smeri potencialnega, vendar povzroča njegova projekcija na introspektivno doživljanje lastnega jaza precej težav. Zavestni subjekt bi se verjetno težko sprijaznil z dejstvom, da se njegov jaz na vsaki kritični točki razcepi na več jazov in da se to cepljenje in množenje nadaljuje v neskončnost. Z Everettovo teorijo je namreč težko odgovoriti na vprašanja, kot so npr.: zakaj se jaz doživljam kot jaz prav na tej veji in v tem telesu, zakaj ne poznam svojih drugih jazov in zakaj se doživljam kot enovita entiteta. Seveda pa je teorija silno prepričljiva za razlago nekakšnega kozmičnega, abstraktnega jaza in ta lahko navsezadnje obstaja kot možnost, ki jo vključuje struktura vsakih individualnih možganov in ki omogoči občasen vdor drugih, imaginarnih, ali bolj potencialnih jazov (ki se morda nezadostno oblikujejo v območju subjektovega nezavednega) na področje "realnega", individualnega jaza.

Vsaj teoretična dopustitev mnogoterosti zavestnih jazov nam kljub svoji navidezni utopičnosti širi obzorje preko meja lastnega referenčnega okvirja in nam ne glede na to, ali Everettovo teorijo sprejmemo ali ne, omogoča miselno konstruiranje metageometrije, ki jo lahko uporabimo kot prostorsko analogijo stanja sodobne znanosti in človekovih psihičnih procesov.

Stalna razpetost znanstvene misli med redukcionizmom in holizmom, med predikcionizmom in teleologizmom ter med mehanicizmom in psihizmom pogojuje omejenost vsakega znanstvenega spoznanja na območje znotraj določenega referenčnega okvirja. Le-ta je utemeljen z izhodiščno perspektivo, ki določa percepcijo in pojmovanje

---

⁵ D.R. Hofstadter, D.C. Dennet: Oko duha, str. 54-55.

spoznavajočega subjekta. Nujnost koeksistence različnih referenčnih okvirjev je v znanstvenem proučevanju nesporna, saj omogoča vsak izmed njih le oblikovanje trodimenzionalnega modela človekovega zunanjega ali notranjega sveta, pri tem pa je potrebno dopustiti možnost njihove sinteze v območju četrte dimenzije⁶.

Ideja četrte dimenzije, ali celo večdimenzionalnega prostora nam pomaga k razširitvi našega pojmovanja univerzuma, ob razčlenjevanju abstraktnega dimenzionalnega okvirja človekove eksistence pa se razkrije tudi okrnjenost spoznanja, ki ga omogočajo redukcionistični pristopi. Z vidika točke je namreč nemogoče razumeti črto, z vidika črte ploskev, z vidika ploskve trodimenzionalno telo in z vidika trodimenzionalnega telesa štiridimenzionalno. Zaradi omejenosti svojega perceptualnega aparata se lahko približamo četrti dimenziji zgolj konceptualno, s pomočjo analogij. Odnose, ki jih uvidimo med različno - dimenzionalnimi predmeti znotraj trodimenzionalnega univerzuma, lahko prenesemo na razmerje trodimenzionalnih predmetov do štiridimenzionalnih. Črto je mogoče razumeti kot sled gibanja točke, ploskev kot sled gibanja črte, trodimenzionalno telo kot sled gibanja ploskve in štiridimenzionalno kot sled gibanja trodimenzionalnega. Kot je točka del črte, črta del ploskve in ploskev del trodimenzionalnega telesa, lahko tudi trodimenzionalno telo razumemo kot del štiridimenzionalnega. Toda, ker štiridimenzionalnost presega meje naših perceptivnih zmogljivosti, pogosto ne uspemo spregledati skupne, oziroma integracijske točke navidezno nepovezanih trodimenzionalnih teles v enovito telo v območju četrte dimenzije. Ouspensky to ponazarja z analogijo iz trodimenzionalnega sveta. Na vodoravni ploskvi, ki vzporedno z zemeljskim površjem seka drevesno krošnjo, bodo posamezni deli vej videti povsem ločeni drug od drugega. Toda v trodimenzionalnem prostoru in z gledišča trodimenzionalnega bitja je očitna njihova medsebojna povezanost v eno samo drevo z enim samim vrhom, eno samo korenino in eno samo senco. Trodimenzionalna telesa bi mogla torej biti zgolj projekcije štiridimenzionalnih teles v stvarnost znotraj treh dimenzij. Projekcija pa z ukinitvijo ene prostorske dimenzije nujno izkrivi podobo predmeta, kar je odločilnega pomena zlasti, kadar gre za predmet, ki ga tudi v realnosti nismo sposobni vizualizirati. Štiridimenzionalni prostor ločuje oblike, stanja in položaja med seboj, hkrati pa jih tudi povezuje v nam nespoznavne celote.

Relativnostna teorija označuje četrto dimenzijo kot čas. Že samo s svojo eksistenco se vsako trodimenzionalno telo giblje v času in pušča sled svojega gibanja v obliki časovnega, štiridimenzionalnega telesa. Štiridimenzionalno telo je torej neskončno število eksistenčnih trenutkov trodimenzionalnega telesa. Nespoznavno četrto dimenzijo laično delimo na tri odseke: preteklost, ki zajema tisto, česar ni več, sedanjost, ki vključuje vse, kar je prisotno v poljubno širokem časovnem intervalu, in prihodnost, oziroma vse tisto, česar še ni. Prostorsko pojmovanje časovne dimenzije bi omogočilo uvid sočasnosti eksistence t.i. preteklosti, sedanjosti in prihodnosti in možnosti za gibanje v obeh smereh dane dimenzije.

V hipotetičnem enodimenzionalnem svetu bi se živo bitje lahko gibalo zgolj vzdolž ene same črte. Če predpostavimo potek te črte skozi različne predmete našega sveta, lahko domnevamo, da bi enodimenzionalno bitje zaznalo le tisto točko danega predmeta, skozi

---

6 Kot prostorsko analogijo za ponazoritev stanja sodobne znanosti in možnosti njenega nadaljnjega razvoja ter za osvetlitev kompleksnosti in nespoznavnosti človekovega psihičnega aparata uporabljamo Ouspenskyjev model štiridimenzionalnega prostora, ki ga avtor razvija v svojih delih *Tertium Organum* (London, Arkana, 1990) in *A New Model of the Universe* (London, Arkana, 1984).

katero bi tekla njegova eksistenčna dimenzija. Ne glede na raznolikost predmetov, ki bi jih črta presekala, bi jih enodimenzionalno bitje zaznalo vedno enako: kot pojavljanje in izginjanje točk različne trajnosti, kot njihovo gibanje. Telesa, ki dimenzionalno presegajo njegov enodimenzionalni svet, bi mu ostala nedoumljiva, njihov delež na edini dimenziji svoje eksistence pa bi imenoval čas.

Podobno bi bilo z dojemanjem dvodimenzionalnega bitja: točke, črte ali geometričnega lika na ploskvi. Takšno bitje bi lahko zaznalo le črte, ne pa tudi kotov ali središča, saj je za spoznanje le-teh potreben pogled od zgoraj. Zato bi dojemalo negibne kote in krivulje kot gibanje črt, ki bi ga morda celo poskušalo izmeriti, medtem ko mu merjenje resničnega gibanja ne bi uspelo. To je namreč odvisno od lastnosti celotnega telesa, dojemanju dvodimenzionalnega bitja pa bi bili dostopni le posamezni odseki. Ob gibanju večbarvne trodimenzionalne kocke skozi ploskev, bi dvodimenzionalno bitje zaznalo le barvne spremembe na svoji ploskvi in na podlagi zaznavanja teh sprememb bi razvilo svoje pojmovanje časa. Ko bi rdečo barvo nadomestila modra, bi izenačilo rdečo s preteklostjo in modro s sedanostjo in pri tem verjetno ne bi pomislilo na možnost, da v neki drugi stvarnosti rdeča še vedno obstaja. Ponoven premik kocke v nasprotno smer bi označilo kot nek drugačen, nov fenomen, saj ne bi moglo sprejeti dejstva, da se preteklost lahko vrne. Tudi če bi mu trodimenzionalno bitje poskušalo razložiti pojme, kot so del, kot, center in predvsem tretja dimenzija, ga dvodimenzionalno bitje verjetno ne bi razumelo. Konceptualno bi se namreč preveč razhajala, zato bi v njuni komunikaciji prihajalo do številnih semantičnih nejasnosti. Za konceptualno dojetje tretje dimenzije mora dvodimenzionalno bitje postati trodimenzionalno. Toda resnično dvodimenzionalno bitje tega nikoli ne bi zmoglo, zato lahko predpostavimo, da je bitje, ki tretjo dimenzijo lahko usvoji, trodimenzionalno že od vsega začetka in se mora le še znebiti svoje iluzije o lastni dvodimenzionalnosti.

Če določena dimenzija obstaja, potem mora vsako resnično telo posedovati vsaj droben delež te dimenzije, sicer je imaginarno in obstaja zgolj v domišljiji drugega. Če torej obstaja četrta dimenzija, ugotavlja Ouspensky, potem jo moramo posedovati tudi sami in smo potemtakem štiridimenzionalna bitja, ali pa naša eksistenca sploh ni realna in obstajajo vsi naši občutki, naša čustva in naše misli zgolj v domišljiji nekega štiridimenzionalnega bitja, katerega miselno-predstavni produkt smo.

***

Idejo o irealnosti človeške eksistence pogosto zasledimo predvsem v književnosti, toda pojavlja se tudi v raznih filozofskih in predvsem ezoteričnih tekstih. Subjekt namreč svojo eksistenco pogosto doživlja kot omejujočo, utesnjujočo, ali celo groteskno, podobno vizijam sanjske stvarnosti. Zato se včasih počuti kot igrača v rokah bitja, ki ga je oblikovalo in ima absolutno moč razpolaganja z njim. Različne religije ustvarjajo podobe bogov, ki sebi v zadovoljstvo in kratkočasje predstavljajo človeške figure na šahovnici življenja. Človeška domišljija pa konstruira tudi bolj odprte modele. Subjekt Borghesovih Krožnih razvalin oblikuje v svojih sanjah človeka, ki ga počasi projicira v realnost in ga hrani s svojimi sanjami. Vendar navsezadnje spozna, da je tudi sam oseba iz sanj nekoga drugega in da bi bil izničen tisti hip, ko bi njegov stvaritelj nehal sanjati o njem. Podobne okoliščine ustvarja Huxley v svojem delu Kontrapunkt življenja. Njegov junak je pisatelj, ki piše zgodbo, v kateri znova nastopa pisatelj, ki piše zgodbo, in ista zgodba se stalno obnavlja

na različnih ravneh. Odprto ostaja le vprašanje, ali se Huxley identificira z zadnjim, najvišjim stvariteljem, ali pa morda v območju onkraj meja trodimenzionalne stvarnosti obstaja še nekdo, ki piše Huxleyevo zgodbo.

Z razvojem računalništva se zdi vse bolj utemeljena tudi predpostavka o možnostih za konstruiranje novega univerzuma, morda celo znotraj miselnega procesa, ki poteka v simuliranem, abstraktnem matematičnem prostoru. Kopičenje kvantitativnih izboljšav v simuliranem svetu bi lahko na določeni točki pripeljalo do preskoka v novo kvaliteto, kot so npr. čustva ali zavest. Vzporedno s človeškim, bi tako obstajal njemu podoben, morda celo enakovreden in od njega neodvisen svet umetne inteligence - potencialna podpora in potencialna nevarnost.

Ambivalenten odnos do soočenja lastnega psihičnega aparata s psihičnim aparatom drugega in strah pred možnostjo za lastno vsrkanost vanj nakazuje že Hardingovo dvojno razumevanje glagola videti:

"Ko opazujemo par, ki se pogovarja, pravimo, da drug drugega vidita /.../, ko pa jaz vidim tebe, je tvoj obraz vse, moj ni nič. Ti si moj konec."⁷

Najtežje pa je razmišljujočemu subjektu vsekakor priznati, da največjo grožnjo za svoje izničenje stalno nosi s seboj in da so morda vse druge oblike konstruiranih nevarnosti zgolj produkt njegovih kompenzatoričnih mehanizmov, saj se ni sposoben soočiti z nevarnostjo, ki je njegov konstitutivni del. Le-ta namreč obstaja v njegovi duševnosti in njena struktura je v pretežni meri določena z strukturo in dejavnostjo kompleksnega, samovpletenega reprezentacijskega sistema - možganov. Hofstadter in Dennett⁸ opredeljujeta reprezentacijski sistem kot "aktivno, samodopolnjujočo se zbirko struktur, ki je narejena tako, da zrcali svet, medtem ko se razvija". Odziva se na zunanje dražljaje in na lastno stanje, iz prepleta odzivov obeh vrst pa naj bi izhajalo samozavedanje.

Z zrcaljenjem sveta predelujejo možgani vso njegovo potencialno multidimenzionalnost in jo dopolnjujejo še z dogajanjem znotraj lastnih nespoznavnih dimenzij. Že sam vpogled v zapleteno nevronske možganske strukture je nekoliko osupljiv, naravnost zastrašujoče pa so funkcionalne zmogljivosti možganov, ko njihovo strukturo natrpamo s pomeni. Ideja o umišljenosti lastne eksistence in ideja o novi, nespoznavni dimenziji človekovega psihičnega prostora se zato dopolnjujeta v pojmu subjektovega nezavednega.

Nezavedno so poskušali opredeliti številni avtorji, vendar so vsa njihova pojmovanja prirejena terminologiji zavestnega subjekta. Koncepti nezavednega namreč temeljijo na prepričanju, da je nezavedne vsebine mogoče ozavediti. Toda njihova projekcija v trodimenzionalni prostor subjektove zavesti pomeni hkrati tudi njihovo okrnitev in izkrivljanje. Vprašljivo je namreč, ali je konceptualni repertoar zavesti dovolj raztegljiv za sprejem in vsaj delno doumetje, oziroma, ali se je subjekt pripravljen in sposoben soočiti z lastnim nezavednim. Pri tem bi ga namreč ovirale različne spoznavne in moralne prepreke, še bolj zaskrbljujoče pa je, da bi takšno soočenje utegnilo ogroziti njegovo psihično in fizično integriteto, morda celo njegovo eksistenco.

---

7 D.E. Harding: Kako je, če nimaš glave. V: D.R. Hofstadter, D.C. Dennett: Oko duha, str. 39.

8 D.R. Hofstadter, D.C. Dennett: Oko duha, str. 199.

Nemoč zavestnega subjekta v odnosu do lastnega nezavednega in obstoj možnosti za subjektivno izničenje v njem sta zlasti očitna v različnih stanjih spremenjene zavesti, ki so pogosto povezana s spremembo celovitega psihofizičnega delovanja organizma in ki pridobijo v odvisnosti od vrste takega stanja in okoliščin, v katerih se pojavijo, različne vrednostne predznake. V običajnih eksperimentih Janus-percepcije⁹ opazimo, da se subjekti navadno počutijo doživljajsko bogatejše in svobodnejše, ko ustaljene načine zaznavanja sveta nadomestijo z alternativnimi. Pri različnih oblikah t.i. mističnega izkustva se ta učinek še stopnjuje in pridobi nove kvalitativne posebnosti, medtem ko je učinek droge na posameznikovo doživljanje spremenljiv. Toda ne glede na to, ali so stanja spremenjene zavesti prijetna in načrtno izzvana ali pa so sestavni del patoloških sprememb v posameznikovi duševnosti, je njihova spoznavna vrednost neprecenljiva, saj pomenijo prodor v novo dimenzijo psihične stvarnosti.

LITERATURA

1. Ahsen, A., Trojan Horse. Imagery in Psychology, Art, Literature & Politics. NY, Brandon House, 1984.
2. Dörner, D., Problemlösen als Informationsverarbeitung. Stuttgart, Kohlhammer, 1976.
3. Hofstadter, D.R., Dennett, D.C., Oko duha. Fantazije in refleksije o jazu in duši. Ljubljana, MK, 1990.
4. Needleman, J., A Sense of the Cosmos. The Encounter of Modern Science and Ancient Truth. London, Arkana, 1988.
5. Ouspensky, P.D., A New Model of the Universe. London, Arkana, 1984.
6. Ouspensky, P.D., Tertium Organum. The Third Canon of Thought. A Key to the Enigmas of the World. London, Arkana, 1990.
7. Trstenjak, A., Le rôle cognitif des émotions. Actes du XIème congrès international de philosophie. Bruxelles, 1953.
8. Trstenjak, A., Psihologija ustvarjalnosti. Ljubljana, SM, 1981.

---

⁹ Kot primer Janus-percepcije navajamo zaznavanje subjekta, ki teče po prostoru, obdanem z drevesi. Sprva zaznava situacijo v skladu z naučenimi perceptivnimi pravili: sam teče proti drevesom, ta pa ostajajo na istem mestu. Nato si poskuša omogočiti alternativno zaznavo in doživlja sebe kot negibnega, medtem ko se drevesa pomikajo proti njemu.

Takšno spremembo zaznavne naravnosti spremljajo običajno pozitivna občutja, zato uporabljajo različne oblike Janus-percepcije tudi v terapevtske namene.